

PIESE LEGATE DE CULTUL LUI SOL DESCOPERITE LA OCNA SIBIULUI (JUDEȚUL SIBIU) ȘI CÂTEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA HABITATUL ROMAN DE AICI

În colecția Muzeului Național Brukenthal, sub numărul de inventar A 1756/3519, se află un mâner (o toartă) de pateră din ceramică, descoperită la Ocna Sibiului/Vizakna/Salzburg (jud. Sibiu), probabil cândva în cursul secolului XIX. Inițial, piesa se afla în colecția preotului romano-catolic din localitate, Andreas Bakk (eronat menționat uneori și sub numele de Andreas von Beck)¹, ajungând apoi, în anul 1912, în colecția muzeului sibian, odată cu alte piese. Piesa nu este inedită, ci, dimpotrivă, a constituit obiectul mai multor semnalări. În mod eronat, ea a fost socotită a fi un tipar pentru ștampilat țigle, însă forma generală a obiectului exclude cu desăvârșire această posibilitate. Mai recent, D. Popa a remarcat faptul că piesa este un mâner (o toartă) și nu un tipar². O piesă decorată tot cu două linii incizate paralele, foarte asemănătoare tipologic și chiar ca factură, însă anepigrafă, datată în sec. II-III, a fost descoperită la Cristești, pe teritoriul unui *vicus auxiliaris*³, ale cărui produse par a se fi răspândit și în așezările romane provinciale din județul Sibiu.

Este vorba, de fapt, de un mâner de pateră, cu dimensiunile de 63x36x14 mm, a cărui factură și *bolus* amintește de imitațiile provinciale de *terra sigillata* de o calitate destul de bună (**fig. 5**). După cum rezultă la o examinare sumară, piesa a fost realizată separat de vas, fiind probabil atașată ulterior acestuia. Pe fața superioară se află un grup de 10 litere, realizate descrescător de la stânga spre dreapta în pasta moale. Acestea sunt încadrate de două linii, amplasate în partea superioară și, respectiv, inferioară, reprezentând câte o bordură și delimitând două margini ale obiectului. Fața inferioară a obiectului prezintă o ușoară bombare pe axul longitudinal. Piesa pare a fi fost realizată cu ajutorul unui tipar rectangular, după care marginile ei au fost decupate concav înainte de

¹ Acest preot, cavaler al ordinului *Franz Josef* și consilier al orașului Ocna Sibiului și al comitatului Alba de Jos, era originar din Cătălina/Szentkatolna (jud. Covasna) sau, mai probabil, purta predicatul nobiliar *Szentkatolnai* (adică *de Cătălina*). Moartea l-a împiedicat însă a da forma finală, bună pentru tipar, a amplei monografii în două volume a orașului liber și privilegiat Ocna Sibiului și a minelor de sare și băilor de aici, pe care a scris-o cu multă pasiune. Manuscrisul ei l-a predat cândva înainte de moarte (survenită la 20 martie 1906) prietenului său, Albu Miklós (Nicolae), care l-a donat bibliotecii Muzeului Brukenthal, unde se păstrează sub nr. inv. 742 și 743. Mulțumim și pe această cale colegei Olga Șerbănescu pentru informațiile referitoare la acest colecționar.

² Popa 2002, p. 134.

³ Ateliere 2003, p. 32, nr. 230, fig. 230.

ardere, din pasta crudă, după cum o demonstrează urmele păstrate. Textul nu a rezultat ca urmare a confecționării obiectului în tipar, ci a fost incizat tot înainte de ardere, cu ajutorul unui vârf ascuțit.

Pentru prima dată, această piesă a fost menționată în anul 1885 de Gabriel Téglás, care a citit astfel inscripția incizată pe ea⁴: ꞤONOINII.

Pentru o bună înțelegere a acestei propuneri de descifrare a inscripției, trebuie să precizăm însă că semnul care precedă literele ONOINII reprezintă, de fapt, doar o redare convențională a liniei de ruptură, în dreapta căreia se distinge doar bucla inferioară a unei litere⁵.

Alte informații despre piesă, ca și despre colecția preotului sunt publicate câțiva ani mai târziu, în anul 1888. Cu această ocazie este publicat și un desen al piesei și al inscripției⁶ (**fig. 1**), eronat considerată mai recent ca fiind o ștampilă tegulară⁷, citită drept: OONO INII⁸.

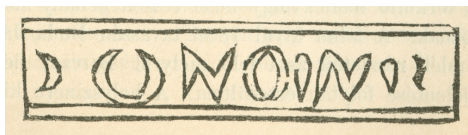

Fig. 1. - Prima reproducere a desenului inscripției de pe mânerul de pateră de la Ocna Sibiului (după Téglás G.).

Fig. 2. - Desenul inscripției de pe mânerul de pateră de la Ocna Sibiului (după vechiul registru de inventar al Muzeului Brukenthal).

Potrivit consemnărilor din vechiul registru de inventar al muzeului, făcute în primele decenii ale sec. XX și care preiau această informație din catalogul colecției Bakk, piesa ar fi fost descoperită în grădina farmaciei din Ocna Sibiului. Donatorul ei, preotul A. Bakk, a obținut-o de la evreul Grünblatt. În catalogul colecției lui Bakk, piesa fusese înregistrată sub nr. 38. Potrivit

⁴ Téglás 1885, p. 245, nr. 18: „*Vizakna* (Salzburg), nördl. von Hermannstadt. Bei Herrn Pfarrer Andreas von Beck. Form für Ziegelstempel”.

⁵ *Ibidem*, p. 245; CIL III, 8075 (41).

⁶ *Ibidem*, p. 253, nr. 4/121: „*Vizakna*. Szentkatolnai Bakk Endre róm. kath. plébánus buzgalma egy csinos gyűjteményt hozott össze Vizakna praehistoricus és római leleteiből. Ezek közt egy agyaglapon e homorú betűk bekarcolva”.

⁷ CIL III, 8075 (41); Luca *et alii* 2003, p. 158.

⁸ *Ibidem*, p. 158.

consemnărilor din vechiul registru de inventar, inscripția este greu de descifrat și mai poate fi citită: SOLI OIKIη.

Cu toate acestea, pe desenul care însoțește datele referitoare la această piesă (**fig. 2**), inscripția s-ar citi cu totul altfel: SONOIKA.

Din desen reiese însă clar existența unei ligaturi (L+I+V), care nu a fost însă înțeleasă de către custodele muzeului.

O nouă încercare de descifrare a inscripției a fost făcută după câteva decenii, când este publicat și un nou desen (**fig. 3**). Acum, inscripția incizată pe toartă a fost interpretată ca un antroponim⁹: SONOIK.

Fig. 3. - Desenul inscripției de pe mânerul de pateră de la Ocna Sibiului (după IDR, III/4).

Este de remarcat însă că această lectură este susținută (și încă destul de greu!) doar de acest desen. În ciuda acestui fapt, mai multe publicații au preluat apoi tocmai această propunere de lectură¹⁰, probabil pentru faptul că, deși dubioasă, era mai recentă și părea mai plauzibilă.

La o examinare mai atentă a inscripției cursive (**fig. 4-5**), se constată că litera considerată de către cea mai recentă lectură drept N este, de fapt, o ligatură mai complexă, impusă, probabil, de lipsa de spațiu, între ultimele litere ale primului cuvânt și o hastă a primei litere din cuvântul următor (L+I+V). Urmează apoi literele O și T, care se pot distinge destul de ușor, cu observația că bara lui T nu a fost incizată integral, deoarece, pornind cu ea dinspre stânga, ductul rapid al scrierii face ca ea să continue în jos, prin hasta literei. Buclele destul de sigure ale literelor O, curbura hastelor literelor L și V, soluția ingenioasă a ligaturii care redă, din lipsă de spațiu, primele două cuvinte ale dedicației în *scriptio continua*, ductul rapid al scrierii, care manifestă o tendință de rotunjire a literelor, încadrarea relativ bună a textului incizat în spațiul disponibil indică o mână destul de obișnuită cu scrierea cursivă. După părerea noastră, lectura inscripției de pe mânerul de pateră descoperit la Ocna Sibiului este: *SOLI VOT(um) IVLI(us sive –anus?)* (posuit) (*traducere*: Lui Sol Iulius (sau Iulianus?) (i-a pus) ofranda).

Datarea acestei piese, care, potrivit lecturii propuse de către noi, reprezintă o nouă inscripție referitoare la cultul lui Sol, este destul de dificilă și poate fi făcută mai mult conjectural, ținând cont de răspândirea acestui cult în provinciile

⁹ IDR, III/4, 89. D. Popa presupunea chiar că ar putea fi vorba de numele meșterului care a lucrat piesa (Popa 2002, p. 134).

¹⁰ Luca *et alii* 2003, p. 158.

Fig. 4. - Desenul mânerului de pateră cu inscripție descoperit la Ocna Sibiului.

Fig. 5. - Fotografia mânerului de pateră cu inscripție descoperit la Ocna Sibiului.

dacice și, în general, în Imperiul roman. O primă dificultate reiese din faptul că divinitatea căreia îi fusese consacrată ofranda la care se referă inscripția (foarte probabil, chiar patera de la care provine toarta cu această inscripție, ca *vasum sacrum*) nu are nici un epitet și că inscripția nu este însoțită de nici o reprezentare, încât este greu de precizat dacă este vorba de divinitatea romană Sol Indiges sau de Sol Invictus, o divinitate de origine orientală. Așa cum remarcase S. Sanie, deși Sol apare pe monedele romane încă din epoca Republicii, tipul iconografic cu Sol în cvadrigă, simbol al dominației sale asupra celor patru anotimpuri sau a celor patru elemente, este de origine grecească¹¹; cu toate acestea, deși există puține dovezi ale cultului lui Sol Indiges la Roma înaintea epocii imperiale, el pare o divinitate proprie veche, care nu este împrumutată de la greci, după cum nici edificiile consacrate lui Sol la Roma în timpul Republicii și în vremea lui Augustus nu pot fi atribuite unei divinități solare orientale¹².

¹¹ Sanie 1981, p. 124.

¹² Nemeti 2005, p. 307.

Locul modest pe care Sol îl avea în mitologia romană tradițională, în comparație cu însemnătatea pe care o dobândește în vremea când răspândirea cultelor orientale ajunge la apogeu ar îndreptăți opinia că în sec. II Sol este mai curând o divinitate orientală decât una romană¹³. Totuși, nu se poate susține că ar fi vorba de o divinitate siriană, așa cum se afirmă uneori¹⁴, întrucât cercetările lui H. Seyrig au arătat că acolo unde, în Orientul Apropiat, apar culte solare, este vorba de divinități de origine arabă, că Soarele nu are decât un rol secundar în cultele siriene propriu-zise și că aici un sincretism solar nu se poate observa decât rar, în cazul unor zei agrari, că nici un Zeus sirian nu este și nici nu devine o divinitate solară și că frecvența apariției a Soarelui și a Lunii în templele siriene nu este indiciul unui cult dedicat acestora, pentru că ele sunt simple simboluri astrale¹⁵. De aceea, este ușor de înțeles de ce includerea lui Sol Invictus în rândul divinităților siriene nu a întrunit adeziunea tuturor specialiștilor¹⁶; chiar epitetul *Invictus*, atașat unor divinități solare, în primul rând lui Sol și Mithras, dar și altor zei identificați cu aceștia, nu poate fi privit drept un indiciu al caracterului sirian sau iranian al lui Sol, pentru că el se întâlnește și în legătură cu alte divinități greco-romane (Diana, Hercules, Dionysos etc.), africane (Saturnus), microasiatice (Men) sau siro-palmyrene (Malagbel, Iarhibol)¹⁷ și, mai ales, cu zeul iranian Mithras¹⁸. Acest epitet a fost explicat prin apariția, în perioada elenistică, a ideii de *militia dei*, transpusă plastic în reliefurile votive prin reprezentările de zei cu echipamentul militar specific comandanților supremi¹⁹. Odată cu urcarea lui M. Varius Avitus Bassianus, *amplissimus sacerdos dei Solis Elagabali* pe tronul împăraților romani, Baal din Emesa, o divinitate de origine arabă²⁰, a dobândit o poziție specială și s-a încercat transformarea lui Sol Invictus Elagabal în cea mai importantă divinitate a Imperiului roman, prin subordonarea față de acesta a celorlalți zei ai panteonului roman, iar după asasinarea tânărului împărat de origine siriană această divinitate a continuat să fie adorată²¹, însă fără a se mai bucura de o atât de puternică susținere oficială²². Cercetări mai recente neagă însă intenția împăratului de a impune o reformă religioasă bazată pe un monoteism solar și îi atribuie mai curând susținerea entuziastă a unui henoteism solarizant²³.

¹³ Sanie 1981, p. 124; cf. Halsberghe 1972, p. 54.

¹⁴ Sanie 1981, p. 124.

¹⁵ Nemeti 2005, p. 307.

¹⁶ Sanie 1981, p. 123.

¹⁷ *Ibidem*, p. 124.

¹⁸ Nemeti 2005, p. 313.

¹⁹ Sanie 1981, p. 124.

²⁰ Nemeti 2005, p. 307.

²¹ Gualerzi 2005.

²² Sanie 1981, p. 125; cf. Nemeti 2005, p. 308 sq.

²³ Nemeti 2005, p. 308. Pentru politica religioasă a împăratului Heliogabalus: Turcan 1998, p. 204-

În Dacia însă, spre deosebire de alte provincii balcano-dunărene, nu se cunosc încă inscripții dedicate în mod explicit lui Sol Invictus Elagabal²⁴. La aproape o jumătate de secol după asasinarea lui Heliogabalus, cultul lui Sol Invictus a făcut obiectul unei reforme religioase a împăratului Aurelianus, din dorința de a crea un suport religios care să asigure păstrarea unității Imperiului roman²⁵, însă această măsură nu a putut avea decât un efect redus în provinciile dacice, abandonate oficial chiar din ordinul acestui împărat²⁶; se pare însă că zeul adorat de către Aurelianus, care recurge, de fapt, la aceeași soluție care fusese propusă de către Platon în proiectele sale utopice de reformă politică²⁷, nu mai păstrează nimic din trăsăturile zeilor solari orientali²⁸. Așadar, în perioada stăpânirii romane în Dacia, apogeul încercărilor de a crea în Imperiul roman un cadru politic, filosofic și religios înfăptuirii unui monoteism solar se înregistrează în sec. III²⁹; tot acum cultul Soarelui cunoaște și la nivel popular o mare popularitate în întregul Imperiu roman, tocmai datorită sincretismului religios care propagă o formă de religiozitate legată de ideea monarhiei divine³⁰, în condițiile în care divinitățile supreme locale au cunoscut, sub diferite influențe străine, un proces de solarizare, pentru că hierofaniile solare traduc valorile religioase ale autonomiei și forței, ale suveranității și înțelepciunii, deoarece Soarele nu participă la devenire, ci, mereu în mișcare, rămâne, totuși, neschimbat, identic ca formă³¹, încât, la fel ca și în foarte multe alte mitologii, zeii legați de puterea regală sunt zei solari sau au un grad înalt de solarizare³². De aceea, se poate afirma că la Roma cultul solar, care avea tradiții indigene modeste, s-a dezvoltat într-un mod oarecum exterior și artificial, profitând de cultul imperial³³. În provinciile dacice, puternic militarizate, cultele solare, în general, s-au bucurat de succes³⁴.

Tendențe de reducere a diferitelor divinități la principiul masculin solar se manifestă în Dacia tocmai la L. Aemilius Carus, consularul celor trei provincii dacice în timpul lui Marcus Aurelius (cca 173 – cca 175)³⁵. Cea mai timpurie dedicație către Sol Invictus din Dacia poate fi datată însă ceva mai târziu, în anii 182-185, iar cea mai târzie în anii 247-249 sau chiar în timpul unor domnii

211; cf. Optendrenk 1969; Turcan 1985; Pietrzykowski 1986; Frey 1989.

²⁴ Sanie 1981, p. 125; Nemeti 2005, p. 312.

²⁵ Sanie 1981, p. 125; Giebel 1993, p. 211; cf. Schmidt 1944; Altheim 1957.

²⁶ Sanie 1981, p. 125.

²⁷ Dodds 1998, p. 190sq.

²⁸ Nemeti 2005, p. 309; cf. Halsberghe 1972, p. 142.

²⁹ Sanie 1981, p. 128.

³⁰ Nemeti 2005, p. 306.

³¹ Eliade 1991, p. 146sq.

³² Eliade 1992, pp. 131-133; cf. Bârză 1981, p. 19; Nemeti 2005, p. 306.

³³ Nemeti 2005, p. 306.

³⁴ *Ibidem*, p. 311.

³⁵ *Ibidem*, p. 313.

comune ulterioare celei a lui Philippus Arabs și a fiului său³⁶. Potrivit atestărilor epigrafice cunoscute lui S. Sanie³⁷, temple ale acestei divinități ar fi existat aici la Apulum³⁸ și, poate, la Micia³⁹; desigur, sanctuare ale lui Sol Invictus pot să fi existat și în alte localități, după cum este posibil ca altare dedicate acestui zeu solar să fi fost amplasate și în templele altor divinități sau chiar în edificii publice, în strânsă legătură cu cultul imperial. S. Nemeti consideră că, deși este posibil ca Sol Invictus căruia îi era consacrat templul de la Apulum să poată fi Sol Invictus Elagabal, ar fi, totuși, mai prudent ca adorarea acestei divinități să fie luată în considerare doar acolo unde credincioșii săi sunt sirieni din Emesa, precum la El-Kantara (Egipt) și, în Pannonia, la Intercisa⁴⁰.

Lectura propusă de noi pentru inscripția de pe toarta de pateră de la Ocna Sibiului permite să se presupună că aici a existat, cel mai probabil în prima jumătate a sec. III, fie un sanctuar dedicat lui Sol (poate chiar lui Sol Invictus), fie că ofranda la care aceasta se referă (după părerea noastră, patera însăși, ca *vasum sacrum*) a fost consacrată lui Sol (Invictus) într-un sanctuar al unei alte divinități, în care însă, potrivit unei practici frecvent întâlnite în mediul politeist greco-roman, exista și un altar al lui Sol (Invictus) și mai puțin probabil, datorită menționării exprese a dedicantului, într-un sanctuar casnic.

De la Ocna Sibiului mai provine însă și un fragment de relief din calcar dur, compact, de granulație fină, cu patină cenușie (**fig. 6**), păstrat tot la Muzeul Național Brukenthal din Sibiu (nr. inv. A 2715/6265), cumpărat, potrivit consemnărilor din vechiul registru de inventar al muzeului, în anul 1906, tot de la colecționarul A. Bakk, pentru suma de 1,33 coroane. În catalogul amintitei colecții, piesa fusese înregistrată la p. 13, sub nr. 3, care se găsea și pe o etichetă lipită pe ea și fusese evaluată la 0,60 coroane; pe o altă etichetă lipită pe piesă se găsea nr. 129, care se pare că reprezenta numărul ei de ordine din protocolul de negociere a vânzării. Așa cum reiese din amintitele consemnări, fragmentul fusese descoperit chiar de către colecționar, la Ocna Sibiului, într-un lăstăriș sau smârc (*Ried*) numit *Simitzely*, în mod evident o formă coruptă, inspirată de ortografia maghiară și germană a numelor și denumirilor românești, pentru locul cunoscut în prezent sub numele de *Zmițe*⁴¹, situat pe partea stângă a văii Râura,

³⁶ Sanie 1981, p. 132.

³⁷ *Ibidem*, p. 133.

³⁸ CIL, III, 1111.

³⁹ IDR, III/3, 49.

⁴⁰ Nemeti 2005, p. 308.

⁴¹ *Zmițe* este un toponim a cărui origine și semnificație nu este deloc ușor de explicat. În limba slavonă, cuvintele *змии* și *зѣмии* înseamnă „șarpe”, dar există și un adjectiv, *змиий*, care înseamnă „de șarpe” sau „șerpesc” și chiar un adjectiv posesiv (*змининиъ*) provenit de la adjectivul menționat (Negrescu 1961, p. 326). În limba (sârbo-)croată, substantivul *zmija* (Jivcovic 1994, p. 582), identic cu cel și cu cel macedonean *змија* (Tomici 1986, p. 237) și cu cel bulgar *змия* (Bolocan 1972, p. 125), înseamnă „șarpe”. De la aceste substantive provin în limbile (sârbo-)

croată, respectiv bulgară, adjectivele *zmijski* și *zmijin* (Jivcovići 1994, p. 582), respectiv *змијски* (Bolocan 1972, p. 125). În limba macedoneană, în care substantivele *змеv* (Tomici 1986, p. 236) și *змеј* înseamnă balaur, „dragon” și „zmeu (de jucărie)” și există chiar și adjective posesive (*змејски* și *змеовски*), cu „al zmeului”, „al balaurului” sau „al dragonului” (Tomici 1986, p. 237), există numeroase cuvinte înrudite cu *змија*, care înseamnă „șarpe”, iar la figurat „om rău” sau „om perfid” (Tomici 1986, p. 237): este vorba de diminutivele *змииче* și *змиче*, ultimul având și sensul de „pui de șarpe”, de substantivul *змијарник*, care înseamnă „cuib de șerpi” și de adjectivele *змиски*, adică „de șarpe” sau, cu nuanță posesivă, „al șarpelui” și *змиест*, care are înțelesul de „asemănător cu un șarpe”. În schimb, în unele limbi slave de vest există termeni asemănători, dar cu un înțeles particular: cuvântul slovac *zmija* (Breazu - Barbonică 1978, p. 463), cel ceh *zmije* (Dobrițoiu-Alexandru 1983, p. 378) și cel polonez *żmija* (Mareș - Mareș 1980, p. 476) înseamnă, toate, „viperă”. În limba rusă, substantivul *змеј* înseamnă atât „balaur” (Bolocan *et alii* 1980, p. 144), cât și „dragon”, pe când substantivul *змея* are înțelesul de „șarpe”; există și un adjectiv, *зме́йный*, care înseamnă „de șarpe” sau „șerpesc” (Noveanu 1991, p. 254; cf. Bolocan *et alii* 1980, p. 144). De la aceste cuvinte, înrudite de altfel, derivă o serie de alte cuvinte (Lochowiz-Leping 1953, p. 242): verbul *змеиться* (care înseamnă „a șerpui” sau „a se onduia”), adjectivele *змеивидный* („cu aspect sau cu formă de șarpe”) și *змеиный* („de șarpe” sau „șerpesc”) și substantivele *змевик*, care are diferite sensuri (în tehnică, „serpentină” și, în geologie, „serpentin”), *змеёныш* („cuib de șarpe”) și *зме́йка* („șerpișor” sau, ca termen militar, „șir de arcași”), de la care provine adjectivul *зме́йковый*, care înseamnă „sub formă de șarpe mic”. În limba ucraineană există însă mai multe cuvinte înrudite cu termenii amintiți anterior (DUR, p. 338). În această limbă, substantivele *змія* și *змея*, ambele foarte asemănătoare cu radicalul toponimului *Zmițe*, înseamnă atât „șarpe”, cât și „zmeu (de hârtie)”, „balaur” și „dragon”. De la acești termeni derivă substantivele *змі́ха* („zmeoaică”), *змі́йка* („șarpe mic” sau, mai recent, „mașină de curățat mazărea de corpuri străine”), *змі́йкові* (în zoologie, „anelide” sau „viermi inelați”) și *змі́йовик* („țevă spiralată”, „serpentină”, dar care este și numele plantei cunoscute de către români drept „răculeț”), verbele *змі́тися* și *змі́ється* („a șerpui” sau „a undui”) și adjectivul *змі́йний* („de șarpe”, „veninos”, „mușcător”, „răutăcios” sau „perfid”). Cuvântul românesc *zmeu* este tot de origine slavonă (Breban 1992, II, p. 1145), termenii slavici actuali cu forma cea mai apropiată de acesta fiind cuvântul macedonean *змеv* și cel rusesc *змеј*. *Zmițe* nu este însă un toponim românesc propriu-zis, derivat de la *zmeu* și, cum forma sa nu este cea de *Zmeiță*, el nu poate avea semnificația de „loc cu zmei”. După părerea noastră, toponimul *Zmițe* păstrează amintirea existenței la Ocna Sibiului a unui toponim slav, *Zmijac* sau, mai probabil, chiar *Zmijca*, din care derivă direct și, prin urmare, el ar putea însemna, de fapt, „Șerpărie”, adică „loc cu șerpi” sau, poate, chiar „loc cu vipere”; cu toate acestea, este greu de afirmat cu siguranță dacă este vorba de un toponim de origine sud-slavă, est-slavă sau vest-slavă. La Ocna Sibiului, în punctul *Lab*, situat la sud-vest de lacurile sărate utilizate în prezent pentru tratament balnear și care au luat naștere prin prăbușirea și inundarea vechilor exploatări de sare, D. Protase a și cercetat, de altfel, o necropolă birituală din sec. VIII-IX, atribuită, pe baza studiului ritului funerar și a resturilor osteologice, unei populații slave (Protase 2004; cf. Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975, p. 165-248; Țiplic 2005, p. 107); grupul Mediaș, căruia îi aparține această necropolă, se datează în sec. VII-X (Țiplic 2005, p. 96-107), iar stabilirea sa în Transilvania este legată tocmai de exploatarea resurselor de sare (*Ibidem*, p. 105). Credem că este puțin probabil ca toponimul *Zmițe* să reprezinte o formă de plural a regionalismului *zmiță*, necunoscut, de altfel, în prezent la fața locului și care, chiar dacă are sensul de *smicea* (mult mai rar întrebuințată decât forma de plural: *smicele*), adică *lăstar* sau *nuiă*, derivat de la cuvântul latinesc *summicella*, pare rezultatul unei contaminări cu termenii slavici care desemnează șarpele, probabil datorită asemănării dintre cuvinte și impresiei de elasticitate și flexibilitate pe care o sugerează atât nuiaua sau lăstarul, cât și șarpele. Obiceiul denumirii unui loc după animalele considerate dăunătoare sau nefaste care se întâlnesc acolo în

Fig. 6. - Fragmentul de relief votiv descoperit la Ocna Sibiului.

Fig. 7. - Fragment de statuie păstrat la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

la cca 5 km nord de orașul actual și unde se afla o așezare rurală de epocă romană, atribuită populației autohtone⁴² și datată mai ales în sec. III⁴³, doar pe baza materialelor arheologice dacice și romane descoperite împreună în stratul de cultură, fără ca D. Protase să fi cercetat aici, de fapt, vreun complex închis (bordei, locuință, groapă de provizii)⁴⁴ și în condițiile în care datarea se bazează doar pe ceramica descoperită, pentru care nu există o cronologie a diferitelor tipuri întâlnite⁴⁵ și care reprezintă, de altfel, materialul arheologic predominant⁴⁶. Autorul citat recunoaște, de asemenea, că stratul de cultură este relativ subțire, materialul arheologic descoperit apare în cantități reduse și este puțin variat, ceea ce arată că locuirea acestei sărăcăcioase așezări, al cărei sfârșit nu pare a se datora unei distrugerii violente, nu este una de durată și consideră că populația așezării s-a mutat în altă parte din motive de ordin economic⁴⁷. După părerea sa,

număr mare nu este singular în zona Sibiului; de pildă, chiar un cartier al orașului Sibiu este situat pe locul unei mlaștini asanate, cunoscut sub denumirea de *Broscărie*, de la faptul că acolo trăiau multe broaște.

⁴² Protase 1968; Popa 2002, p. 134sq.; cf. Luca *et alii* 2003, p. 158, nr. 24 (unde se afirmă, eronat, că acest punct s-ar afla la 5 km est de localitatea Ocna Sibiului).

⁴³ Popa 2002, p. 134sq.

⁴⁴ Protase 1968, p. 231 sq.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 237.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 231.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 239.

nu există nici un motiv pentru a susține că așezarea ar fi luat naștere în perioada preromană sau că ea ar fi continuat să existe și după părăsirea provinciilor dacice de către autoritățile romane, fapt pentru care, ținând seama și de cantitatea mai mare de ceramică romană în raport cu cea dacică, autorul citat consideră că este vorba de o așezare înființată în timpul stăpânirii romane în Dacia de către o comunitate autohtonă, de pe teritoriul provinciei⁴⁸.

Din aceste săpături arheologice provin și două fragmente de „fructieră dacică”⁴⁹, a căror datare în epoca romană este, după părerea noastră, incertă. În Banat, după câte știm, astfel de descoperiri lipsesc cu desăvârșire în această epocă. Ele sunt foarte rare în așezările din Oltenia (un exemplar, la Govora-Sat, jud. Vâlcea)⁵⁰. În necropola daco-romană de la Locusteni au fost descoperite însă două „fructiere” fragmentare, folosite drept capace de urnă⁵¹; dintre aceste morminte, doar mormântul nr. 24 a avut inventar: o mărgea și un obiect de bronz nedeterminat⁵², astfel că nu se poate spune dacă este vorba sau nu despre un inventar cu dispoziție de gen feminină, fiind posibilă și o dispoziție de gen masculină⁵³. Oricum, în prezent, există suficiente motive⁵⁴ pentru a susține că elementele dacice de la Locusteni nu sunt autohtone, ci, la fel ca și cele atestate prin necropolele de la Enisala (jud. Tulcea) și Soporu de Câmpie (jud. Cluj), au fost strămutate aici din afara teritoriului Imperiului, probabil din zona de interferență daco-sarmatică din sudul Moldovei⁵⁵. „Fructiera”, una dintre formele ceramice caracteristice Daciei preromane și mediului carpic, lipsește, deocamdată, atât în necropolele, cât și în așezările purtătorilor culturii Chilia – Militari⁵⁶, la care se întâlnește însă atât ceașca dacică, cât și vasul-borcan ornamentat cu brâu alveolar⁵⁷. În schimb, s-a constatat că în Moldova, în mediul carpic, „fructierele” sunt mai frecvente în faza timpurie a culturii Poienești – Vârțișcoiu, când predomină, în proporție de cca 90 %, exemplarele cenușii, pe când în faza mai târzie numărul acestora este aproximativ egal cu al celor roșii⁵⁸. În comparație cu exemplarele preromane, la cele din sec. II-III de aici se constată o treptată scurtare a piciorului, adâncirea cupei și îngustarea marginii evazate, proces sesizat încă din sec. I p. Chr. la Cuciulata (jud. Brașov), iar

⁴⁸ *Ibidem*, p. 238.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 233 sq., fig. 3/5, 8.

⁵⁰ Popilian 1980, p. 84.

⁵¹ *Ibidem*, p. 84 (mormintele nr. 24 și 204).

⁵² *Ibidem*, p. 16.

⁵³ Pentru dispoziția de gen a mormintelor în care s-a descoperit doar o singură mărgea, frecvent asociate, în mediul barbar, cu armament sau echipament militar: Petculescu 1997, p. 215sq.

⁵⁴ Opreanu 1997; Sonoc 2006a; Sonoc 2006b; Sonoc 2007b.

⁵⁵ Opreanu 1997, p. 122sq.

⁵⁶ Bichir 1984, pp. 36 și 102, cf. Bichir 1973, p. 77sq.

⁵⁷ Bichir 1984, p. 102.

⁵⁸ Bichir 1973, p. 77.

vasele cu marginea mult evazată și picior ajurat, specifice perioadei Latène, dispar, în timp ce acelea cu picior înalt apar foarte rar⁵⁹; după părerea noastră, această evoluție se produce sub puternica influență a vaselor romane provinciale folosite, în principal, pentru arderea de substanțe aromatice (*turribula*). De aceea, așa cum arăta Gh. Bichir⁶⁰, este necesară o reconsiderare a vaselor din această categorie descoperite în Muntenia, Transilvania și Dobrogea, datorită posibilității de a data, în mod eronat, în sec. II-III materiale din Latène-ul dacic târziu și de a utiliza aceste date inexacte în diferite reconstrucții istorice care nu corespund realității.

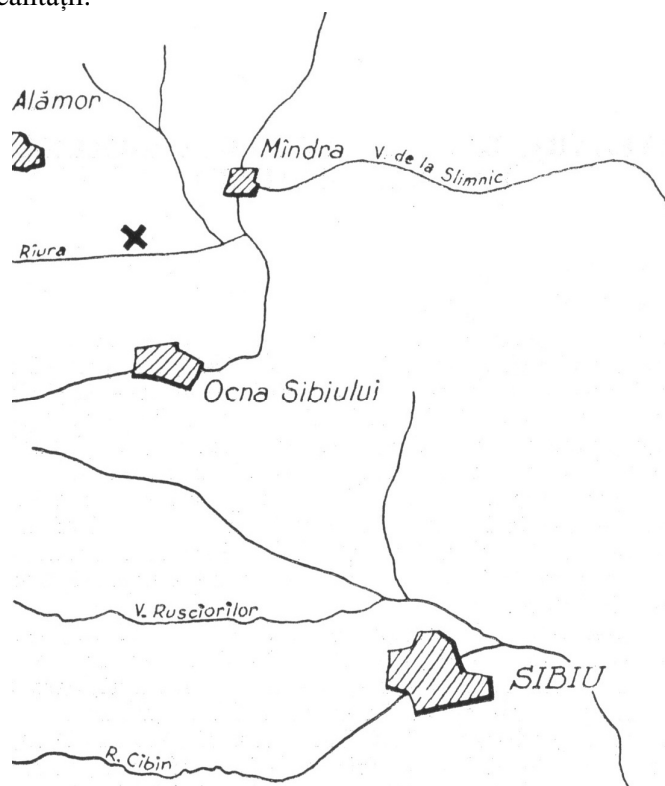

Fig. 8. - Situația punctului Zmițe (uneori și Simitzely, de unde și Simicel sau Smicel) (după D. Protase).

Uneori, în mod eronat, se lasă a se înțelege că locul numit Zmițe ar fi diferit de cel cunoscut drept Simicel (numit și Smicel), toponime evident derivate livresc din amintita coruptelă Simitzely (uneori menționată în vechiul registru de inventar chiar și sub forma Szimitzely), „românizată” de către autorii care,

⁵⁹ Bichir 1973, p. 77, pl. XCIX-CIII.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 78 sq., n. 211.

necunoscându-i forma originală, nu o puteau localiza, unde sunt semnalate diferite descoperiri preistorice și romane (tocmai fragmentul de statuie menționat, eronat descris drept cap al statuii zeului Apollo, dar și denari de la Antoninus Pius, Faustina și Gordianus III)⁶¹. Tot în punctul *Zmițe* au fost descoperite de către D. Protase 16 urne funerare cu cenușă și oase calcinate, datate în epoca bronzului⁶²; pe de altă parte, un cimitir de incinerare din epoca bronzului, atribuit culturii Wietenberg, în care au fost găsite 12-14 vase, a fost cercetat de către preotul A. Bakk pe panta de nord a Dealului Trestiei (*Nádáshegy*)⁶³. Acest deal se află, de fapt, în imediata vecinătate a văii Râura⁶⁴. Dacă este vorba de un alt sector al aceleiași necropole sau de o altă necropolă, în actualul stadiu al cercetărilor este mai greu de precizat. După părerea noastră, deoarece pindenul de deal pe care se află așezarea cercetată de către D. Protase, pe locul căreia se află și necropola din epoca bronzului se află pe un pinden însoțit, mult aplatizat al unui deal de pe malul stâng al văii Râura, ale cărui pante descresc dinspre vest spre est și deoarece această vale curge la nord de Ocna Sibiului⁶⁵, este evident că Dealul Trestiei, pe a cărui pantă nordică se află necropola din epoca bronzului cercetată de către preotul A. Bakk trebuie să se afle pe celălalt mal, adică pe cel drept, al văii Râura. De aceea, este vorba, foarte probabil, de două necropole diferite.

Trebuie precizat însă că, în prezent, în zona confluenței dintre pârâul care curge la est de satul Alămor/Alamor/Mildenburg, Makenberg sau Sachsenhausen (com. Loamneș/Ladamos/Ladmesch, jud. Sibiu) și pârâul Râura, respectiv a confluenței pârâului Râura cu Visa, aflată la sud de satul Mândra/Széptelep (jud. Sibiu), se află un iaz, amenajat la sfârșitul sec. XX, care a acoperit, practic, în întregime o așezare romană provincială, situată, de asemenea, la sud de Mândra, dar pe malul drept al Visei, la numai câțiva kilometri de așezarea rurală romană provincială de la Ocna Sibiului-*Zmițe*⁶⁶; ea fost atribuită tot populației autohtone⁶⁷, deși doar pe baza unor materiale arheologice culese de la suprafața solului, pentru că aici nu au fost făcute cercetări arheologice sistematice⁶⁸. Spre punctul *Zmițe*, aflat în prezent pe teritoriul orașului Ocna Sibiului, accesul este însă mult mai ușor dinspre Mândra, localitate aflată, de altfel, mai aproape decât Ocna Sibiului. De aceea, este posibil ca și în Antichitate accesul spre așezarea rurală romană provincială de la *Zmițe* să se fi făcut tot pe valea Visei, dar dinspre Mândra.

⁶¹ Luca *et alii* 2003, p. 157, nr. 15.

⁶² *Ibidem*, p. 158, nr. 24; cf. Protase 1968, p. 229sq.

⁶³ Luca *et alii* 2003, p. 156 sq., nr. 13.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 155, nr. 7.

⁶⁵ Protase 1968, p. 229 sq., fig. 1.

⁶⁶ Luca *et alii* 2003, p. 127, nr. 126.1 (unde se afirmă că așezarea rurală romană provincială s-ar afla pe malul lacului piscicol); cf. Popa 2002, p. 118, nr. 396; Protase 1980, p. 55.

⁶⁷ Popa 2002, p. 118, nr. 396; cf. Protase 1980, p. 55.

⁶⁸ Protase 1980, p. 55.

Starea de conservare a fragmentului de relief provenit din colecția preotului A. Bakk este relativ bună. Piesa, ale cărei dimensiuni sunt de 9,2x5,5x3,2 cm, reprezintă un cap masculin, cu detaliile anatomice atent redade (ochi orbi, cu pupilele bine conturate, nas trapezoidal, bine proporționat, gură mică, închisă, cu buze senzuale, bărbie voluntară), dar cu suprafața aspră. Părul vâlvoi, ale cărui șuvițe, ridicate sub forma unor flăcări, dau impresia unor raze, fapt pentru care el a fost considerat, încă de la înregistrarea sa în vechiul registru de inventar al muzeului, drept o reprezentare a lui Apollo. Acest monument nu trebuie confundat cu un cap de statuie, tot din calcar, ceva mai mare (dimensiuni: 18,5x10,5 cm, înălțimea capului de 10 cm), atribuit (datorită rarității statuiilor zeului Attis în Dacia) lui Mithras sau unui dadofor, reprezentat cu trăsăturile unui efeb (**fig. 7**), descoperită în parcul din apropierea Lacului fără fund și care se păstrează, în prezent, la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (nr. inv. I 6402)⁶⁹. După părerea noastră, acest cap, frumos lucrat, cu o mină puțin patetică, îl reprezintă mai curând pe Sol. În stadiul actual al cercetărilor, această piesă sculpturală, despre care nu există decât puține date și care a fost prea puțin luată în considerare până acum, nu poate fi datată decât foarte larg, în cursul stăpânirii romane în Dacia, deși ochii orbi, frecvenți, în epoca stăpânirii romane în Dacia, la portretele din sec. II, dar mai ales patetismul figurii⁷⁰, clar-obscurul datorat folosirii trepanului⁷¹, lipsa urmelor evidente ale folosirii sfredelului, întâlnită la unele monumente votive romane provinciale din Dacia databile în timpul dinastiei Severilor, deci începând cu ultimul deceniu al sec. II și până în al patrulea deceniu al sec. III⁷², ar pleda mai curând pentru o datare la sfârșitul sec. II, după războaiele marcomanice. Înălțimea feței este de 5,4 cm, ceea ce ar presupune o lungime a corpului personajului de cca. 33 cm, ca și calitatea bună a lucrării, realizată, totuși, dintr-un material ieftin, procurat probabil dintr-o carieră neidentificată încă din regiune, după cum sugerează comparația cu roca altor monumente romane, precum, de pildă, o stelă funerară descoperită la Șeica Mică (jud. Sibiu) a lui Cotu, fiica lui Succesus, o *cives (sic!) Norica*, păstrată tot la Muzeul Național Brukenthal din Sibiu (nr. inv. A 3432/7205)⁷³, ne fac să presupunem că este vorba de un relief votiv, de dimensiuni relativ mari.

⁶⁹ Popa 2001, p. 103; Popa 2002, p. 134; cf. Pop 1971, p. 554, nr. 3, fig. 2/1.

⁷⁰ Gramatopol 1985, p. 28.

⁷¹ Brilliant 1979, p. 219sq. și 225sq.; Baratte-Metzger 1994, p. 478 sq.

⁷² Un cap al lui Iupiter, de la Potaissa (Isac 1970) și un relief bacchic, de la Târnava, jud. Sibiu (Sonoc 2007a, p. 156). Cu acest prilej, facem rectificarea unui regretabil erori de redactare (*ceea ce ar putea sugera o datare mai târzie, la sfârșitul sec. III, în perioada Severilor*): *ceea ce ar putea sugera o datare mai târzie, de la sfârșitul sec. II, în perioada Severilor*. De altfel, în rezumatul german al articolului, arătasem că, după părerea noastră, acest relief bacchic poate fi datat în perioada Severilor, în sec. III (Sonoc 2007a, p. 153).

⁷³ IDR, III/4, 91; cf. Țeposu-Marinescu 1982, p. 117, nr. 62.

Răspândirea cultului solar, în formele pe care le cunoaștem în societatea romană provincială din Dacia, este o consecință a masivei colonizări și nicidecum nu poate fi explicată prin tradițiile autohtone preromane. Pare foarte probabil ca și aici acest cult să fi avut strânse legături cu cultul imperial, fapt care, de altfel, se și întrezărește din numeroasele dedicații către Sol Invictus ale unor funcționari imperiali, dar și, izolat, în cazul unui *haruspex* de la Apulum și al unei unități militare auxiliare (*Ala I Hispanorum pia fidelis*) de la Slăveni (jud. Olt) sau care sunt făcute pentru sănătatea împăratului sau a militarilor din amintita unitate auxiliară⁷⁴.

La Ocna Sibiului, în punctul numit *Fața Vacilor – La Făgădău*, situat la cca 2 km sud-vest de oraș, pe malul stâng (nordic) al pârâului Visa, exista o așezare rurală de coloniști norico-pannonici, legată de exploatarea zăcămintelor salifere, a cărei cercetare arheologică a fost recent începută de către D. Popa⁷⁵. Urme de locuire romană sunt semnalate și în mai multe puncte aflate în imediata apropiere a acestui loc, la mică distanță unul de altul: *Sub Stupini*, *La Stupină* și *La Podul de Piatră*⁷⁶. În apropiere de *Fața Vacilor*, în punctul *Beatrice*, situat la 2 km vest de localitate, pe același mal al aceluiași pârâu, a fost descoperită în 1876 o urnă din lut ars, acoperită cu o piatră și fragmente de vase ceramice negre și roșii, care a fost atribuită epocii romane⁷⁷. Principala așezare romană se găsea însă pe vatra orașului actual, de unde provin diferite materiale arheologice (ceramică, monede, un tezaur încheiat cu monedă de la Gordianus III), al căror loc de descoperire nu este precizat uneori⁷⁸. Cu prilejul lucrărilor agricole efectuate în anul 1878 în grădina Vörös, situată la sud de piață, au fost descoperite 3 urne funerare cu cenușă și oase umane calcinate, îngropate la mică adâncime, lucrate la roată din pastă cenușie, cu corp foarte bombat și închise cu capace prevăzute cu falțuri, fără ca sondajul de verificare făcut îndată după aceea să ducă la descoperirea altor morminte⁷⁹.

Faptul că toarta de pateră și fragmentul de relief au fost descoperite la o depărtare de cca. 5 km arată că ele provin în mod cert din contexte arheologice diferite, cu alte cuvinte că ele se găseau în sanctuare diferite. Datorită locului de descoperire al mânerului de pateră, în vatra orașului actual, se poate presupune, cu rezerva că nu se cunoaște contextul arheologic din care provine, că vasul căruia îi aparținea fusese depus ca ofrandă într-un sanctuar aflat în așezarea principală de la Ocna Sibiului, diferită de cea de la *Fața Vacilor* și care,

⁷⁴ Sanie 1981, p. 266-270.

⁷⁵ Popa 2006. Pentru descoperirile romane mai vechi de la Ocna Sibiului: Luca *et alii* 2003, p. 153 și 156-159; Popa 2002, p. 134 sq., nr. 436; cf. Teutsch 1878, p. 94; Protase 1971, p. 98, tab. II.

⁷⁶ Popa 2002, p. 135.

⁷⁷ Luca *et alii* 2003, p. 153.

⁷⁸ Popa 2002, p. 134; cf. Luca *et alii* 2003, p. 158sq.

⁷⁹ Teutsch 1878, p. 94; Protase 1966, p. 45; Protase 1971, p. 98, tab. II.

juducând după bogăția descoperirilor arheologice de aici, ar putea fi locul în care se găsea administrația exploatărilor de sare de aici, concesionate, foarte probabil, ca și celelalte ocne de pe teritoriul Daciei romane, unui *conductor salinarum*⁸⁰. Este posibil chiar ca acest vas, chiar dacă aici nu exista un sanctuar al lui Sol, să fi fost depus ca ofrandă într-un *mithraeum*, din care provine și capul de statuie descoperit în parcul din apropiere de *Lacul fără fund*; sub rezerva necunoașterii contextului stratigrafic în care a fost descoperită piesa, ar putea fi luată în considerare posibilitatea ca ea să fi fost găsită în poziție secundară, eventuală adusă o dată cu pământ extras din altă parte, în vederea nivelării, într-o perioadă cu neputință de determinat astăzi sau, poate, în cu totul altă ocazie, de asemenea greu de lămurit în prezent. În schimb, descoperirea fragmentului de relief în apropierea unei așezări atribuite (după părerea noastră, în mod neconvingător, doar pe baza unor materiale descoperite în stratul de cultură și fără ca aici să fi fost studiat vreun complex arheologic închis) populației autohtone pare mai greu de explicat, în actualul stadiu al cercetărilor cu privire la habitatul roman de la Ocna Sibiului, care pare a fi caracterizat prin existența mai multor nuclee de locuire, care gravitau în jurul minelor de sare. Este posibil însă ca sanctuarul în care se găsea relieful de la care provine capul păstrat în colecția Muzeului Național Brukenthal să se fi găsit nu în așezarea cercetată de către D. Protase în punctul *Zmițe*, ci pe o înălțime din apropierea ei, poate pe aceea cu necropola din epoca bronzului cercetată de către preotul A. Bakk, descoperitorul amintitului monument sculptural. De asemenea, nu putem exclude posibilitatea existenței celor 3 piese într-un singur loc, un sanctuar existent în așezarea principală, după a căruia distrugere fragmentul de relief să fi ajuns în cealaltă așezare din apropiere.

CLAUDIU MUNTEANU, ALEXANDRU GH. SONOC

**ZWEI BEI SALZBURG/OCNA SIBIULUI/VIZAKNA (KREIS SIBIU) ENTDECKTEN,
MIT DEM KULT SOLS VERBUNDENEN STÜCKE UND EINIGE PRÄZISIERUNGEN
BEZÜGLICH DES RÖMISCHEN HABITATS VON HIER**

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Werk sind die Implikationen der Entdeckung von zwei mit dem Kult Sols verbundenen, bei Salzburg/Ocna Sibiului/Vizakna entdeckten Stücke aus der Sammlung des Brukenthal- Nationalmuseums behandelt. Eins ist ein Griff (Henkel) einer Patera aus Keramik, der wahrscheinlich während des 19. Jh. entdeckt wurde und der sich ursprünglich in der Sammlung von Andreas Bakk, dem römisch-katholische Pfarrer aus Salzburg befand. Dieses Stück wurde separat hergestellt und wahrscheinlich dannach dem Gefäß beigefügt. Das durch ihre Charakteristika an der provinziellen Nachahmungen von terra sigillata recht guter Qualität erinnernde, aber

⁸⁰ Macrea 1969, p. 306 sq.

irrtümlich für ein Modell zum Eindrücken gehaltete Stück wurde zum Gegenstand mehreren Anzeigen. Auf dem oberen Teil gibt es eine Gruppe von 10 Buchstaben, die von links nach rechts abnehmend in der weichen Paste mit einer scharfen Spitze ausgeführt wurde.

Zum ersten Mal wurde im Jahre 1885 versucht, die Inschrift zu lesen (βONOINII), dann wieder im Jahre 1888 (OONO INII), in den ersten Jahrzehnten des 20. Jh., in zwei im alten Inventarregister des Museum eingetragenen Varianten (SOLI OIKIη und SONOIKA) und später in der zweiten Hälfte des 20. Jh. (SONOIK). Zu diesen fügt sich unserer Lesungsvorschlag hinzu: SOLI VOT(um) IVLI(us sive –anus?) (posuit).

Das Stück stellt eine neue Inschrift bezüglich des Kult Sols dar, die recht schwierig und eher mutmaßlich, mit Rücksicht auf der Verbreitung dessen Kults in den dakischen Provinzen und, im allgemeinen, im Römischen Reich im 3. Jh. zu datieren ist.

Die Tendenzen, unterschiedliche Gottheiten zum männlichen Sonnenprinzip zu reduzieren, offenbaren sich in Dakien bei L. Aemilius Carus, der Konsular der drei dakischen Provinzen aus der Zeit von Marcus Aurelius (ca. 173 – ca. 175). Die früheste Widmung an Sol Invictus aus Dakien kann aber erst später, zwischen den Jahren 182-185 datiert werden und die späteste in den Jahren 247-249 oder selbst zur Zeit einer gemeinsamen Herrschaft, zu einer späteren Zeit als jene von Philippus Arabs und von seinem Sohn. Laut S. Sanie, Tempel dieser Gottheit sollen es bei Apulum oder bei Micia gegeben haben; es ist aber möglich, daß es Heiligtümer des Sol Invictus auch in anderen Ortschaften gab, während diesem Sonnengott gewidmete Altäre könnten auch in Tempeln anderer Gottheiten oder in öffentlichen Gebäuden, in engem Zusammenhang mit dem Kaiserkult aufgestellt gewesen sein. S. Nemeti ist der Meinung, daß auch wenn es möglich ist, daß Sol Invictus, dem der Tempel von Apulum gewidmet wurde, eigentlich Sol Invictus Elagabal sein könnte, es wäre, doch, vorsichtiger, mit der Verehrung dieser Gottheit nur dort zu rechnen, wo dessen Anbeter Syrer aus Emesa waren. Unserer Lesung nach, wäre es möglich, daß es bei Salzburg, in der ersten Hälfte des 3. Jh., ein dem Sol (vielleicht selbst dem Sol Invictus) gewidmetes Heiligtum gab, beziehungsweise ein Heiligtum, das einer anderer Gottheit gewidmet wurde, in dem die Opfergabe niedergelegt wurde oder, weniger wahrscheinlich, ein häusliches Heiligtum, wo auch dieser Gott angebetet wurde.

Von Salzburg stammt auch ein Bruchstück eines Reliefs, das ebenfalls im Brukenthal-Nationalmuseum aufbewahrt wird und von demselben Sammler, im Jahre 1906 angekauft wurde. Das Stück stellt einen männlichen Kopf mit sorgfältig ausgeführten anatomischen Details dar. Das struwelige Haar, dessen Strähnen sich flammenförmig heben, geben den Eindruck einiger Strahlen, wofür der Kopf schon seit seiner Eintragung im alten Inventarregister des Museums für eine Darstellung Apollos gehalten wurde. Seine Charakteristika und das Material aus dem er hergestellt wurde machen uns anzunehmen, daß es sich um ein Weihrelief recht großen Ausmaßes handelt, das in das ausgehende 2. Jahrhundert datiert werden kann. So wie es aus dem erwähnten Eintragungen hervorgeht, wurde das Bruchstück vom Sammler selbst, im auf der linken Seite des Tales Râura, ca. 5 km nördlich von der gegenwärtiger Stadt Salzburg liegenden Ort entdeckt, der Simitzely oder Zmițe genannt wird, wo es eine römerzeitliche ländliche Siedlung gab. Unserer Meinung nach, stellt dieses Stück eher Sol dar. Dieses Denkmal soll nicht mit einem anderen, im Park aus der Nähe des Bodenloses Sees (Lacul fără fund) entdeckten Haupt, aber einer Statue, verwechselt werden, das dem Gott Mithras oder einem mit den Zügen eines Epheben dargestellten Fackelträger zugeschrieben wurde und das, zur Zeit, im Nationalen Museum für Geschichte Siebenbürgens in Klausenburg/Cluj-Napoca/Kolozsvár aufbewahrt wird.

Die Tatsache, daß der Pateragriff und das Reliefbruchstück bei einem Abstand von ca. 5 km voneinander entfernt gefunden wurden, zeigt, daß sie mit Sicherheit aus unterschiedlichen archäologischen Komplexen stammen, anders gesagt, das sie in unterschiedlichen Heiligtümern lagen. Wegen dem Fundort des Pateragriffes, der im Inneren der gegenwärtigen Stadt liegt, kann mit dem Vorbehalt, daß der archäologische Kontext aus dem er stammt unbekannt ist angenommen werden, daß das Gefäß dem er zugehörte, als Opfergabe in einem Heiligtum der Hauptsiedlung

von Salzburg niedergelegt wurde. Diese unterscheidet sich von derjenigen aus dem Fața Vacilor genannten Ort, wo jüngst das Vorhandensein der norisch-pannonischen Ansiedler überzeugend belegt wurde. Nach dem Reichtum der archäologischen Funde von hier urteilend, könnte die Hauptsiedlung der Ort sein, wo sich die Verwaltung des Salzbergbaues von Salzburg befand. Es ist möglich, daß dieses Gefäß, selbst wenn es hier kein Heiligtum des Gottes Sol gab, als Opfergabe in einem mithraeum abgesetzt wurde, woher auch der in der Nähe des Bodenlosen Sees gefundenen Statuekopf stammt; mit dem Vorbehalt der Unkenntnis des stratigraphischen Kontextes in dem das Stück entdeckt wurde, könnte angenommen werden, daß der Pateragriff in Sekundärlage gefunden wurde. Beim jetzigen Stand der Forschungen bezüglich des römischen Habitats von Salzburg, das sich durch das Vorhandensein mehrerer Siedlungskerne, die um den Salzgruben gravitieren charakterisiert, scheint hingegen die Entdeckung des Reliefsbruchstückes in der Nähe einer, unserer Meinung nach, unüberzeugend der einheimischen Bevölkerung zugeschriebenen Nebensiedlung schwieriger erklärbar zu sein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.** - Die erste Reproduktion der Inschrift auf dem bei Ocna Sibiului entdeckten Pateragriff (nach Téglás G.)
- Abb. 2.** - Die Zeichnung der Inschrift auf dem bei Ocna Sibiului entdeckten Pateragriff (nach dem alten Inventarregister des Brukenthal-Museums).
- Abb. 3.** - Die Zeichnung der Inschrift auf dem bei Ocna Sibiului entdeckten Pateragriff (nach IDR, III/4).
- Abb. 4.** - Die Zeichnung des bei Ocna Sibiului entdeckten Pateragriffes mit Inschrift.
- Abb. 6.** - Das Lichtbild des bei Ocna Sibiului entdeckten Pateragriffes mit Inschrift.
- Abb. 5.** - Das bei Ocna Sibiului entdeckte Weihreliefbruchstück.
- Abb. 7** - Bruchstück eines Standbildes National Museum für Geschichte Siebenbürgens, Cluj-Napoca.
- Abb. 8.** - Die Fundstelle *Zmițe* (auch *Simitzely*, woher auch *Simicel* oder *Smicel* genannt) (nach D. Protase).

Abrevieri bibliografice

- Altheim 1957 - Franz Altheim, *Der unbesiegte Gott*, Hamburg, 1957.
- Ateliere 2003 - Nicoleta Man (coordonator general), Corneliu Gaiu, Dorin Alicu, Viorica Rusu-Bolindeț, Alexandru V. Matei (coordonatori), *Catalogul expoziției Ateliere și meșteșugari romani în Dacia intracarpatică*, Târgu-Mureș, 2003.
- Baratte, Metzger 1994 - Fr. Baratte, C. Metzger, „Rome”, în *Forms and Styles. Antiquity*, Köln, 1994, p. 473-370.
- Bârzu 1981 - Ligia Bârzu, *Der Fortbestand der Rumänen im ehemaligen Dazien*, Bukarest, 1981.
- Bichir 1973 - Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
- Bichir 1984 - Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- Breazu, Barbonică 1978 - Monica Breazu, Corneliu Barbonică, *Mic dicționar slovac-român*, București, 1978.
- Bolocan 1972 - Gh. Bolocan, *Dicționar bulgar-român / Българско-румунски речник*, București, 1972.
- Bolocan et alii 1980 - Gheorghe Bolocan, Tatiana Medvedev, Tatiana Voronțova, *Dicționar român-rus*, București-Moscova, 1980.
- Breban 1992 - Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*, vol. II, [București], 1992.
- Brilliant 1979 - Richard Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, 1979.

- Dobrițoiu-Alexandru 1983 - Teodora Dobrițoiu-Alexandru, *Mic dicționar ceh-român*, București, 1983.
- Dodds 1998 - E. R. Dodds, *Grecii și iraționalul*, ed. a II-a, Iași, 1998.
- DUR - ***, *Dicționar ucrainean-român / Українського – румунський словник*, București – Cernăuți, s.a. (reproducere identică a ediției din 1964).
- Eliade 1991 - Mircea Eliade, *Sacral și profanul*, București, 1991.
- Eliade 1992 - Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1992.
- Frey 1989 - Martin Frey, *Untersuchungen zur Religionspolitik des Kaisers Elagabal*, Wiesbaden – Stuttgart, 1989.
- Giebel 1993 - Marion Giebel, *Das Geheimnis der Mysterien. Antike Kulte in Griechenland, Rom und Ägypten*, 2. Aufl., München, 1993.
- Gramatopol 1985 - Mihai Gramatopol, *Portretul roman în România*, București, 1985.
- Gualerzi 2005 - Saverio Gualerzi, *Ne Uomo, ne donna, ne dio, ne dea: ruolo sessuale e ruolo religioso dell'imperatore Elagabalo*, Bologna, 2005.
- Halsberghe 1972 - Gaston H. Halsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, Leiden, 1972.
- Isac 1970 - Dan Isac, „Jupiter Sarapis la Potaissa”, în *Acta MN*, 7 (1970), p. 549-553.
- Jivcovici 1994 - Mirco Jivcovici, *Dicționar sârbo(croat)-român*, Timișoara, 1994.
- Lochowiz, Leping 1953 - *Russisch-deutsches Wörterbuch* (unter Redaktion von A. B. Lochowiz, zweite, verbesserte und ergänzte Ausgabe unter Redaktion von A. A. Leping), Leipzig, 1953.
- Luca et alii 2003 - Sabin Adrian Luca, Zeno-Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003.
- Mareș, Mareș 1980 - Anda Mareș, Nicolae Mareș, *Dicționar polon-român*, București, 1980.
- Nemeti 2005 - Sorin Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2005.
- Nicolăescu-Plopșor, Wolski 1975 - Dardu Nicolăescu-Plopșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975.
- Noveanu 1991 - Eugen P. Novaeanu, *Dicționar român-rus, rus-român*, Chișinău, 1991.
- Opreanu 1997 - Coriolan Opreanu, „Piese metalice de factură barbară în cimitirele din Dacia romană”, în *Eph. Nap.*, 7 (1997), p. 117-127.
- Optendrenk 1969 - Theo Optendrenk, *Die Religionspolitik des Kaisers Elagabal im Spiegel der Historia Augusta*, Bonn, 1969.
- Petculescu 1997 - Liviu Petculescu, „Mormântul cu echipament militar roman din cimitirul de sud-est al orașului Romula”, în Mihai Bărbulescu (coord.), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p. 215-230.
- Pietrzykowski 1986 - Michael Pietrzykowski, „Die Religionspolitik des Kaisers Elagabal”, în Hildegard Temporini, Wolfgang Haase (Hgg.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, Berlin – New York, II, 16/3, p. 1806-1825.
- Pop 1971 - C. Pop, „Monumente sculpturale romane din Transilvania”, în: *Apulum*, 9 (1971), p. 553-570.
- Popa 2001 - Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2001.
- Popa 2002 - Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi. Așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, București, 2002.
- Popa 2006 - Dumitru Popa, „Așezarea norico-panonică de la Ocna Sibiului”, în I. M. Țiplic, S. I. Purece (coord.), *Relații interetnice în spațiul românesc*, vol. II (*Populații și grupuri etnice (II î. Hr.-V d. Hr.)*), Alba Iulia, 2006, p. 141-166.
- Popilian 1980 - G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.
- Protase 1966 - D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.

- Protase 1968 - D. Protase, „O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului”, în: *Apulum*, 7/1 (1968), p. 229-240.
- Protase 1971 - D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.
- Protase 2004 - D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII-IX)*, București, 2004.
- Sanie 1981 - Silviu Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, vol. I (*Culte siriene și palmiriene*), București, 1981.
- Schmidt 1944 - Paul Schmidt, „Sol Invictus. Betrachtungen zu spätrömischer Religion und Politik”, în *Eranos Jahrbuch*, Zürich, 10 (1944), p. 169-252.
- Sonoc 2006a - Alexandru Gh. Sonoc, „Ein uralter Grabbrauch: die Beerdigung in Gefäße oder unter keramischen Bruchstücke”, în Corneliu Gaiu, Cristian Găzdac (ed.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006 (= *Biblioteca Muzeului Bistrița*, seria *Historica*, 1-2), p. 777-800.
- Sonoc 2006b - Alexandru Gh. Sonoc, „O tradiție funerară străveche: înhumarea în vase sau sub fragmente de vase”, în: I. M. Țiplic, S. I. Purece (coord.), *Relații interetnice în spațiul românesc*, vol. II (*Populații și grupuri etnice (II î. Hr.-V d. Hr.)*), Alba Iulia, 2006, p. 73-113.
- Sonoc 2007a - Alexandru Gh. Sonoc, „Un relief dionysiac de pe Valea Târnavei Mari și câteva considerații cu privire la habitatul roman din această zonă”, în *Brukenenthal*, 2/2 (2007), p. 153-179.
- Sonoc 2007b - Alexandru Gh. Sonoc, „Observații referitoare la unele podoabe descoperite în necropolele daco-romane și în cele ale dacilor liberi”, în *Analele Banatului*, Serie nouă, 15 (2007), p. 97-130.
- Téglás 1885 - Gabriel Téglás, „Inchriften aus Dacien I”, în *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich(-Ungarn)*, Wien, 9 (1885), p. 237-245.
- Téglás 1888 - Téglás Gábor, „Adalékok Dacia felirattanához (II. közlemény.)”, în *Az Erdélyi Múzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai*, Kolozsvár, ötödik kötet, 5 (1888), p. 237-257.
- Teutsch 1878 - G. D. Teutsch, „Archäologisches aus Salzburg”, în *KVSL*, 1 (1878), p. 94-95.
- Tomici 1986 - Mile Tomici, *Dicționar macedonean-român / Македонско-романски речник*, București, 1986.
- Turcan 1985 - Robert Turcan, *Héliogabale et le sacre du Soleil*, Paris, 1985.
- Turcan 1998 - Robert Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998.
- Țeposu-Marinescu 1982 - Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford, 1982.
- Țiplic 2005 - Ioan Marian Țiplic, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și în Evul Mediu timpuriu (secolele IV-XII)*, Iași, 2005.

Cuvinte-cheie: *mithraeum*, Ocna Sibiului, *patera*, sculptură, *Sol*.

Leitworte: *mithraeum*, Salzburg bei Hermannstadt, *patera*, Bildhauerarbeit, *Sol*.